

JEZIK PRVOTISKA U KONTEKSTU KNJIŽEVNOJEZIČNE PRAKSE HRVATSKIH GLAGOLJAŠA

Stjepan DAMJANOVIĆ, Zagreb

Svojim višestoljetnim djelovanjem hrvatski su nam glagoljaši namrli mnogo tekstova, raznolikih po svome sadržaju i po drugim osobinama. Nisu nam, međutim, poznate nikakve gramatike, nikakvi rječnici, čak ne znamo ni za jedan tekst koji bi se bavio kakvim jezičnim ili, šire, filološkim problemom. Takav odnos naših glagoljaša prema jezičnom rasuđivanju moguće je jedna od onih niti koje djelatnost tih pripadnika rimske crkve povezuju s tradicijama grčko-slavenskoga svijeta.¹

Njihova književnojezična praksa odvija se u uvjetima koji su u okviru slavenskoga svijeta specifični po tome što na terenu na kojem oni djeluju supostoje dva međunarodna književna jezika, latinski i općeslavenski književni (staroslavenski). Kod drugih Slavena, naime, uz narodni književni jezik obično postoji samo jedan međunarodni književni jezik: ako je taj strukturno blizak narodnome (npr. odnos staroruski/staroslavenski u srednjovjekovnoj Rusiji), onda je uloga živoga narodnog govora drugorazredna, ako je, međutim, sturkturna razlika između narodnoga i međunarodnoga književnog jezika velika, onda je veza narodnoga književnog jezika sa živim narodnim govorima vrlo tijesna.²

¹ Istraživači starih slavenskih tekstova upozoravaju nas u novije vrijeme na jednu zanimljivu razliku u pristupu književnom jeziku u srednjem vijeku između grčko-slavenskoga i latinsko-slavenskoga svijeta. Tako npr. N. I. Tolstoj u svojoj raspravi *Starinnye predstavlenija o narodnojazykovnoj baze drevneslavjanskogo literaturnogo jazyka* (XVI-XVII vv.), *Voprosy ruskogo jazykoznanija*, vyp. 1, Moskva 1976, 177-204., kaže da je za prve karakterističan tzv. tekstološki pristup književnom jeziku, a za druge - gramatički. Autor upozorava na tekstove nastale u okviru grčko-slavenskoga svijeta u kojima se, kadšto vrlo eksplicitno, tvrdi da nisu potrebna nikakva teorijska razmišljanja o tekstovima ako su oni dobri, tj. ako su tekstovi ispravni. Latinsko-slavenski svijet odnosi se prema tekstu drukčije: rezultat su toga odnosa latinski pisane gramatike iz 16. i poč. 17. stoljeća kod Čeha, Poljaka, Slovenaca i Hrvata. Iz toga su perioda četiri češke gramatike (1533, 1571, 1577, 1603), dvije poljske (1568, 1649), jedna slovenska - Bohoričeva (1584) i jedna hrvatska - Kašićeva (1604).

² Usp. o tome: V. M. Rusanovskij, *Voprosy normy na raznyh etapah istorii literaturnogo jazyka*, *Voprosy jazykoznanija* 4, Moskva 1970, 54-68.

Razumije se da tvrdnju o specifičnosti srednjovjekovne hrvatske jezične situacije ne treba uzeti odviše strogo: naime, i u drugih slavenskih naroda, javljaju se povremeno uz narodni književni jezik po dva međunarodna. Čini se ipak da to nigdje drugdje nije u tolikoj mjeri ni tako kontinuirano kao na hrvatskoglagojskom teritoriju.

Struktura udaljenost latinskoga od hrvatskih idioma nesumnjivo je pomogla da staroslavenski bude doživljavan na našem terenu kao nešto blisko, kao svoje. Međutim, mada genetski blizak, i on je bio strani jezik³ i u trenucima kada se težilo za širom demokratičnošću pisane riječi, čakavština i kajkavština ulaze u knjigu, bilo same, bilo u kombinaciji s prvim slavenskim književnim jezikom. Ta tri slavenska idioma zajedno obavljaju (mogli bismo reći: ispomažući se međusobno) sve one funkcije koje latinski obavlja sâm, koje i inače obavlja svaki književni jezik. Razumljivo je stoga da je u hrvatskologoljskoj knjizi variranje jezičnih izraza moralo biti često. (Ono je, uostalom, često i inače u književnim jezicima donacionalnog perioda). Za liturgijske tekstove obično se tvrdi da su pisani hrvatskim tipom općeslavenskoga književnog jezika, s tim da u njima nalazimo manji ili nešto veći, nikad preveliki broj infiltracija iz narodnih idioma.

Ta tvrdnja je točna, ali i toliko općenita da nam ne otkriva pravu narav odnosa između liturgijskih i neliturgijskih hrvatskologoljskih tekstova. Mislim, naime, da su jezične razlike među njima, uvjetno rečeno, prvenstveno kvantitativne, a vrlo rijetko kvalitativne. Što to znači?

Kad bismo npr. kroz kompjutor propustili tekst *Prvotiska Misala* iz 1483. i tekst *Kolunićeva zbornika* iz 1486., a pod uvjetom da bilježimo samo prva javljanja, a ne i ponavljanja, dobili bismo dva vrlo slična popisa jezičnih elemenata. Dojam o značajnoj razlici stvara različita učestalost ovih ili onih jezičnih izraza u tim tekstovima. Drugačije rečeno, sve ili gotovo sve jezične pojave koje nalazimo u liturgijskim možemo naći i u neliturgijskim tekstovima (i obratno), samo je razlika u broju, u učestalosti javljanja. Vjerujem da ta tvrdnja pogotovo stoji ako bismo uzeli liturgijski i neliturgijski korpus u cjelini. Iz gornjega proizlazi da je variranje jezičnih sredstava i u *Prvotisku* često. I doista jest. Cilj je ovoga rada upravo da pokaže ta variranja i da situaciju u *Prvotisku* usporedi sa situacijom u hrvatskologoljskim neliturgijskim tekstovima, posebice zbornicima.

³ Za odnos u trokutu međunarodni književni jezik (A) – narodni književni jezik (B) – narodni govori (C) na hrvatskologoljskom terenu odmah je jasno da mora biti zapleten jer i za A i za C možemo uvrstiti više no jednu vrijednost. U nekoliko bi za tu situaciju vrijedilo ono što pokušava formulirati André Martinet (*Osnove opće lingvistike*, preveo August Kovačec, Zagreb 1982). Na str. 101. on kaže: »Nije međutim rijetkost da se službeni i zajednički jezik ne miješa ni s kojim lokalnim jezikom i da ga nijedan član zajednice ne govori kao prvi jezik. Njegova je upotreba ograničena na stanovite slučajeve u kojima mjesni jezici (fr. vernaculaires) nisu dopušteni. Moguće je da takav jezik bude prije svega tradicionalni književni ili sveti jezik koji je slabo prilagođen najraznolikijim potrebama zajednice, kao što je to klasični arapski u muslimanskim zemljama. To stvara uvjete za nastanak drugog zajedničkog jezika koji je bolje prilagođen svakodnevnim potrebama. Ondje gdje opći jezik skućene upotrebe i neki domaći govori stoje u bliskom srodstvu, govornici su obično svjesniji jedinstva cjeline negoli međusobnih razlika, pa ih to navodi da opći i domaći lokalni jezik smatraju radije za dva stila istoga jezika nego za dva različita idioma«.

1. Naši tekstovi 15. stoljeća čuvaju grafem *jat*, različito od teksta do teksta, ali u cjelini dobro (dakako, bolje u liturgijskom dijelu korpusa). Istraživači su se nerijetko mučili da odgonetaju je li taj grafem realiziran kao *e* ili kao *i*. To pitanje postavljalo se osobito u vezi s neliturgijskim tekstovima, ali samo pitanje je krivo ili bar vrlo neprecizno. Naime, jedna je stvar kako su u svojim govorima realizirali *jat* na mjestima gdje u tekstovima nalazimo grafem *jat*, a druga je kako su ga ostvarivali u našim tekstovima. Kakav je bio refleks *jata* u njihovim govorima, možemo zaključivati samo po onim primjerima iz teksta gdje je *jat* zamijenjen s *e* ili *i* jer je tu govorni jezik prodro u književni tekst. Za čitanje grafema *jat* moramo, međutim, pretpostaviti postojanje određenih pravila, pravila koja su bila dio nesumnjivo postojećeg ortoepijskog uzusa. U ovoj nas prilici zanimaju prije svega prodori govornoga jezika u tekst jer su u prvom redu oni uvjetovali supostojanje različitih izraza za isti jezični sadržaj.

*Prvotisak (1483)**

- a) ... i v sobotu obrêzaete *človika*, ašče obrêzanie *člověky* v sobotu primetъ; 86 a
- b) I mene *věstě*, otkudu esamъ *věstě* ... na e(s)тъ istinanъ iže me posla, egože vi ne *viste*, 86 b
- c) Zberu vi ot *vsehъ* zemalъ, 86 b
Zberu vi ot *vsěhъ* ezikъ i skuplju vi ot *vsěhъ* zemalъ, 87 a
- d) *Sědite* tu doideže šadъ pom(o)lju se sadě, 113 d
Sedite ovdě donděže šadъ pom(o)lju se sadě, 121 b

Kolunićev zbornik (1486)

- a) Po tomъ Elisěi *razuměi* boga, a po toi ženi *razumii* dušu našu, 47
- b) ... ki estъ viš'ne i *věč'no* dobro, 115
... da duša naša estъ *vič'na*, 109
... delu otъ prav'de *večne*, 7
- c) ... ima *věrovati* v boga, 65
... imašъ *verovati* svetoj materi crikvi, 65
- d) ... a Isuhrstъ *sidiše* na ed'nomъ studen'ci, 62
Tada gospodinъ Isuhrstъ čini *sesti* vašъ narodъ, 76

* Primjere iz *Prvotiska* (1483) donosim prema pretisku iz 1971. godine: *Misal po zakonu rimskoga dvora*, Biblioteka pretisaka »Liber Croaticus« Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1971. Primjere iz *Kolunićeva zbornika* (1486) donosim prema: *Kolunićev zbornik*, Hrvatski glagolski rukopis iz godine 1486, priradio i predgovor napisao Matija Valjavec, Djela JAZU XIII, Zagreb 1892.

Razumije se, i kod jata i kod drugih jezičnih elemenata o kojima ćemo govoriti prodor svakodnevnoga govora znatno je snažniji u neliturgijskim tekstovima (u našem slučaju u *Kolunićevu zborniku*) nego u liturgijskim. Primjeri, dakle, imaju namjeru upozoriti na određen paralelizam u variranju jezičnoga izraza, ali taj paralelizam nikako ne bi valjalo shvatiti kao istovjetnost, pogotovo ne kao jednaku proširenost pojave.

2. Govoreći o *slogotvornom r* u najvećem i najzanimljivijem hrvatskoglagoljskom zborniku – *Petršovu* iz 1468, E. Hercigonja je ustvrdio da premda ne poznamo jezik i ortografiju svih rukopisa do kraja 15. stoljeća »... iz dosadašnjih fragmentarnih tekstoloških i lingvističkih istraživanja može se ipak zaključiti da je u tim spisima kao i u Pz-u, općenito uzevši, izvanredno dosljedno provedena grafija *r* bez sekundarnog vokala.«⁴ Ni radovi koji su nastali poslije nisu donijeli rezultate koji bi izmijenili sliku sadržanu u Hercigonjinoj tvrdnji. Dakako, ta tvrdnja vrijedi podjednako i za liturgijske spise, pa tako i za *Prvotisak*:

... kone vsadniki *vavarže* v more, 155b

... i silu ego *vavrže* v more, 155 b

Ovakav primjer variranja zanimljiv je upravo zbog pojave popratnog vokala uz *slogotvorno r*, što bi čak moglo indicirati kakvu vezu s latiničkim hrvatskim tekstovima u kojima je ta pojava vrlo česta.

Što se tiče *slogotvornoga l*, u neliturgijskim su ga tekstovima mijenjali raznolikim zamjenama. Važno je ipak upozoriti da su zamjene brojne, ali da njihova čestotnost u odnosu prema nezamijenjenom *slogotvornom l* nije osobita, pa sam npr. za korizmenjak u *Kolunićevu zborniku* ustanovio da je zamijenjeno tek svako jedanaesto *slogotvorno l*.⁵ Dakako, u našoj prvoj tiskanoj knjizi zamjenjuje se još rjeđe i zamjene su samo dvije – *ul* i *u*, ali valja zapaziti da su to one zamjene koje su u neliturgijskim tekstovima najčešće.

⁴ E. Hercigonja, *Jezik glagoljaške neliturgijske književnosti 15. stoljeća i Petršov zbornik*, doktorska disertacija u strojopisu, Zagreb 1968, 3.

⁵ Stj. Damjanović, *Slogotvorni r i l u korizmenjaku Kolunićeva zbornika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 15, Zagreb 1977, 43–50.

Prvotisak (1483)

- a) *dubžni* budite, 29 a
Dulgotoju dni *isplnju*, 44 b
 ... i daše vь êdь moju *žućb* i v žeju
 moju napoiše me octa, 118 a
- b) ... i vse *dlžniki* vaše stezujete, 41 a
 ... v čistotê, v razumê, v *dlgotê*,
 44 a
 I daše emu piti vino sь *žličiju*
 smišano, 116 b

Koluničev zbornik (1486)

- a) ... da si ti *dulžanь* dati domaćemu,
 42
 ... da nimašь moćь *produlžiti*
 ga četvrti delь ure, 116
 ... ki biše glava *puka* židovskoga,
 110
- b) ... ako bi mu ti mogalь toliko vzeti,
 koliko ti e *dlžanь*, a ne veće, 23
 ... bē široka i *dlga* i visoka i glu-
 boka, 187
 ... o *plče* nev'jit'ski, 128

3. U čakavskim je sustavima prednjojezični nazal davao *a* ako se našao iza *j*, *č*, *ž*. Kroz povijest ta se mijena i pojavno i geografski sužavala, ali ju je ipak M. Moguš uvrstio u kriterije kojima dokazuje posebnost čakavštine danas.⁶

Za većinu čakavskih govora i tekstova može se utvrditi supostojanje refleksa *a* i refleks *e* u istim leksemima i u istim distribucijskim uvjetima. Tu dvojnost nazlimo i u cijelom hrvatskologoljskom korpusu.

Prvotisak (1483)

- a) Ašće li *žeetь* piti dai emu, 28 a
(P)očetie misala po zakonu rim-
 skoga dvora, 1 a
 ... ta *začet'* s(i)нь v starosti svoei,
 5 b
- b) *priémnikь* g(ospod)ь našь, 26 a
 i tma ego ne *obьétь*, 15 a
 g(ospod)ь gredetь sp(a)sti *éziki*, 2 a

Koluničev zbornik (1486)

- a) a biše *prieь* *priézanь* sa idolomь,
 167/8
 da ga mi ubiemo *ezici* našimi, 158
- b) ni edanь prorokь ni *priétь* va ota-
 častvi svoemь, 39
 i *poča* jisti travu kako volь, 92
 grihь ot' *ézika* ima raz'mišlati, 253

⁶ M. Moguš, *Čakavsko narječje*, Zagreb 1977, 35–36.

4. Vokaliziranje jerova u starohrvatskom već je u 13. stoljeću vrlo često, ne samo u jakom nego i u slabom položaju, pa se od toga vremena u čakavskim idiomima može pratiti opća nesigurnost u provođenju vokaliziranja sve do u 16. stoljeće. Svako posebno istraživanje glagoljskih tekstova tu nesigurnost jasno pokazuje, pa se i u liturgijskim tekstovima već prilično često javljaju oblici s »punim« vokalom.⁷ I u kanonskim općeslavenskim tekstovima nalazimo variranje jerova s vokalima *e* i *o*, tj. dublete *ъ/o* i *ь/e* (usp. дьнь/denъ i сънь/sonъ). U primjeru *tъgda/togda* radi se, po Jagićevu mišljenju, o dubleti starijoj od vokalizacije poluglasa. No u svakom slučaju, supostoje još u kanonskoj fazi dva oblika, a njima se u našim tekstovima (sada kao posljedica vokaliziranja) pridodaje i treći – onaj s *a* – pa u *Prvotisku* imamo:

- a) *Tъgda* r(e)če emu i(su)съ, 45 a
Tъgda ostavi ego дъѣvolъ, 45 a
- b) ... *togda* posla dva uč(e)nika svoѣ, 107 a
Togda načnutъ g(lago)lati goramъ, 131 a
- c) ... a *tagda* licemъ k licu, 35 a
Tagda vzoveši i g(ospod)ъ uslišit te, 41 a/b

Dakako, ne radi se samo o jednom leksemu. Primjera ima mnogo:

- a) izidet *žazalъ* is korene, 6 a
žazlъ pravosti *žazlъ* c(êsa)rastviê, 14 b
- b) plačъ i ridanie i *ъrplъ* mnogъ, 19 a
plačъ i ridanie i *varalъ* mnogъ, 19 a

Posebno je zanimljivo, i kao dokaz određene nesigurnosti i kao posljedica želje da se ne iznevjeri tradicija, da i u *Prvotisku* nalazimo *jer* na mjestu etimološko-ga *a*:

- a) i v žrtvu *rabotъjućihъ*, 28 b
- b) отъ kudu mne bisi *дъ* matî g(ospod)a moego ka mne pride, 6 b
- c) iže *prosvećetъ* svakogo, 15 a
- d) *дъ* otvrgše nečistoti, 12 a
- e) sp(a)sitela *ньšego*, 12 a

Tvrđnju da se jerovi vokaliziraju u jaku položaju, a da primjeri vokaliziranja u slabu položaju predstavljaju analoško generaliziranje ili se radi o ukklanjanju teških

⁷ Neki liturgijski tekstovi odlično čuvaju jerove; npr. *Illirico 4* ima *stъza* 90b, *zъloe* 4a, *lihoimъc'* 44c itd., a uzevši u cjelini dobro ih čuva i *Brevijar Vida Omišljanina* i to ne samo primarne, nego i sekundarne: *bogatъstvo* 333a, *sedъm'* 333b, *svъli* 333c itd. Ipak, i u tom brevijaru iz 1368. godine nalazimo na istoj stranici (346 d) *tisući talenъt'* i *tisući talanat'*, (377 a) dolazi i *istinanъ* (378 b), u genitivu pl. dolazi *ovъcъ* (386 c) i *ovacъ* (312 b).

suglasničkih skupina trebalo bi ipak precizirati jer je ovakvu dovodi u pitanje vrlo mnogo primjera (tzv. iznimaka). Svakako moramo uzeti u obzir distribuciju jer samo njome možemo objasniti zašto je npr. vokaliziranje jerova u sufiksima *-ьсѣ* i *-ькѣ* gotovo redovito za razliku od sufiksa *-ьство* gdje imamo puno dubleta (usp. npr. u *Kolunićevu zborniku množastvo* 29, *bogatastvo* 204, *otročastvo* 202 uz *stanovitstvo* 17, *protivan'stvo* 158, *proroč'stvo* 191).

Poseban su slučaj prijedlozi: šarenilo izgovornih i grafijskih mogućnosti u neliturgijskim su tekstovima spretniji autori koristili u stilističke svrhe.⁸

5. Prisutnost suglasničke skupine *žd* (< dj) istraživači obično uzimaju kao siguran dokaz da leksem u kojem se ta suglasnička skupina nalazi pripada općeslavenskomu književnom jeziku. Hrvatskoglagoljski neliturgijski tekstovi čuvaju tu skupinu samo sporadično, dok je kod liturgijskih stanje različito od teksta do teksta.⁹ U *Prvotisku* nalazimo variranje suglasničke skupine *žd* i suglasnika *j* te raznolika grafijska rješenja pri njihovu fiksiranju.

Prvotisak (1483)

- a) novim' roždsvomъ, 7 b
prēžde vr(ē)mene, 10 b
- b) oči tvoi i vijъ, 23 a
takoje biva, 24 b
do rofeniē, 1 a
- c) Se viju nebesa, 15 b
meju soboju, 13 b
- d) I miгъ b(o)ži iže pobēēetъ vsaki
umъ, 3 b
- e) i vii krasotu, 3 b
po roistvē, 1 a

Zbornici

- a) utvrđenje, 340
ponužden' da ne budet'... ponuen'
da ne budet', 137 (Petrisov)
- b) razjēdehu 34 b
svajevaše 36 c, viju 23 c
roistvo 23 a (Vinodolski)
- c) nenavijahu 265, reenimъ porafaju
260, mlaihъ 40 (Kolunićev)

⁸ Tako npr. u *Kolunićevu zborniku* nalazimo ovakve grafostileme i fonostileme: *k* našemu dobru i *ka* užitku (15), i *s* lažami i *sa* ožuru (15), *ot'* sirotъ ali *ot'* vdovicsъ, ali *od'* općine, ali *od'* gospodina (22) itd.

⁹ Najstariji hrvatskoglagoljski misal *Vatikanski Illirico 4* (iz početka 14. stoljeća) dobro čuva skupinu *žd* (npr. *dbždēte* 3b, *truždliivi* 3d, *tbžde* 7d, *rožden'* 16b, *pobēžden'* 19a, *dbžd'* 31c itd.). Taj kodeks, kao i kanonski općeslavenski tekstovi, ima »đerv« samo u tudicama. *Hrvojev misal* (1404) znatno češće mijenja skupinu *žd* nego *Vat. Ill. 4*, *Ročki* i *Novakov*. Usp. o tome: Anica Nazor, *Karakteristike jezika i pisma Hrvojeva misala* u izdanju *Missale Hervoiæ ducis Spalatensis croatico-glagoliticum*, Zagreb-Ljubljana-Graz 1973, II, 508-511.

Dosad citirani primjeri odreda se tiču fonetske razine i kadšto grafijske. Mogli bismo im dodati još mnoga variranja, pogotovo su brojna ona koja se tiču (orto)grafije.

Važno je istaknuti i ovo: neke jezične pojave vezane su prilično čvrsto uz određene kontekste. Tako npr. imenice *roistvo*, *rofenie* dolaze u rubrikama, a imenice *roždstvo* u sakralnom tekstu. Usp. npr. *ot ferie do rofeniê* 1a, *po roistvé* 1a, *nav(e)č(e)rie roeniê* 11a, *navečerie rojštva* 11a (sve u rubrikama), ali *novim' roždstvomъ da izbavim se*, 7 b (u sakralnom tekstu). U rubrikama naše prve tiskane knjige naći ćemo npr. gramatički morfem *-mo* u 1. l. pl. prezenta (doduše i tamo rijetko), ali u sakralnom ga tekstu nema. Vidljivo je pri prvom pažljivom čitanju da ikavski refleksi jata dolazi razmjerno češće u rubrikama, nego u sakralnom tekstu, itd. Ipak, ne bismo smjeli naprečac zaključiti da se čakavski oblici nalaze samo u rubrikama, još manje to da su rubrike pisane čakavštinom.

Dakako, i u neliturgijskim je tekstovima tako, tj. i tamo je kontekst važan za izbor jezičnih elemenata. Autor *Kolunićeva zbornika* npr. ne samo kada citira, nego i kada prepričava tekst iz Biblije češće koristi jezične elemente iz prvoga slavenskoga književnog jezika, nego što čini kada razvija vlastitu misao. Važno je, međutim, da imajući sve to na umu, promatramo jezik jednoga kodeksa kao cjelinu jer nam samo takvo gledište omogućava da vidimo kakvi su bili stavovi naših glagoljaša o jeziku književnog djela, što su uzakonili, što su dopuštali, u čemu su se kolebali. Upravo njihova kolebanja dovodila su kadšto do vrlo zanimljivih situacija. Pogledajmo npr. ovaj tekst iz *Prvotiska*:

Čto estъ da me iskahota, ne *vêdêsta* li êko v têhъ êže sutъ *otca* moego podobaeť mi biti, 25 b

Samo nekoliko redaka prije taj isti tekst javlja se u ovom obliku:

Čto e(s)t(ъ) da me iskahota, ne *vidist(a)* li êko v têhъ êže sutъ *oca* moego podobaeť mi biti, 25 b

Zamjenom dvaju jatova u dvojinom aorisnom obliku glagola *vêdêti* (=znati) pisac dobiva oblik *vidista*. U općeslavenskom književnom jeziku to bi bio isti dvojinom aorisni oblik, ali glagola *vidêti*, a u našem tekstu to je oblik (ikavski) glagola *vêdêti*, pa se tako na osobit način podsjeća na semantičku vezu praindoevropskih korijena **ueid-* i **uoid-* (iz prvog se razvilo *vid-êti*, iz drugoga *vêd-êti*). Valja uočiti da uz oblik *vêdêsta* dolazi oblik *otca*, a uz *vidista* oblik *oca*, tj. uočljiva je težnja da se uspostavi, uvjetno rečeno, harmonija jezičnih elemenata. Na istom se mjestu naime koncentriraju jezični elementi koji pripadaju istom sustavu, a onda samo nešto dalje naidemo na koncentraciju elemenata iz drugog sustava ili iz drugog vremenskog perioda istoga sustava. I ta je pojava tipična i za ne-

liturgijske tekstove, posebice za zborničku literaturu u kojoj dolazi do staroslavensko-čakavsko-kajkavskih interferencija.¹⁰

Tako npr. već u *Vinodolskom zborniku* (iz početka 15. stoljeća) uz zamjenicu *ča* redovito dolazi ikavski refleks jata, a uz zamjenicu *kai* nikada ne dolaze ikavizmi:

- a) - da ovoga se *varimo ča* reče am'broz', VZ 20 b
 - da ovoga se *varêmo kai* reče am'broz', VZ 57 d
 - s'da *poišćimo ča* est', VZ 20 b
- b) - s'da *poišćêmo kai* est', VZ 57 c

Primjeri koje smo citirali mogli bi navesti na krivi zaključak da sve o čemu govorimo nalazi svoju potvrdu samo na fonetskoj razini. I na drugim jezičnim razinama možemo naći iste pojave, i na njima je variranje jezičnih sredstava u *Prvotisku* lako uočljivo, a također i veza s neliturgijskim korpusom. U ovom radu to ćemo ilustrirati samo na primjeru deklinacije imenica.

Tako se npr. dat. sg. imenice *gospodъ* javlja čas u obliku *gospodevê* (60 a, 66 b, 76 a itd.), čas u obliku *gospodu* (68 b, 74 b, 120 b itd.). Zanimljivo je da je prvi oblik načinjen u skladu s u-deklinacijom, a drugi u skladu s glavnom, jedino oblik iz i-deklinacije (kojoj je ta imenica pripadala i koji bi glasio *gospodi*) ne nalazimo. S druge strane vokativni oblik npr. uvijek glasi *gospodi*, tj. on je uvijek u skladu s i-deklinacijom.

Taj tip variranja u kome ista imenica u istom padežu ima različite oblike nalazimo u mnogim primjerima. Npr.:

1. a) da poklonet' se pred tobogu *s(i)n(o)ve* matere tvoee, 66 a
 b) ... i sego radi êko *s(i)ni sv(ê)tl(o)sti* hodite, 68 a
2. a) On že glagolaše o crêkvê *têlese* svoego, 84 b
 b) ... vnide k' pilatu i prosi *têla is(uso)va*, 125 a
3. a) i ne razumêemъ protivu *sl(o)vesъ* ego, 104 a
 b) pridet' ot sihъ ž. *slov'*, 165 a

¹⁰ Tvrdnja o uspostavljanju harmonije jezičnih elemenata želi samo upozoriti na jednu dosta čestu pojavu, pogotovo u neliturgijskim tekstovima. To nikako ne znači da u spomenutim kodeksima ne možemo naći i na koegzistenciju elemenata iz različitih sustava i to u istom kontekstu. Npr. u *Koluničevu zborniku* (1486) nalazimo primjere: da bi se s *vek žimъ* strahomъ *živeo*, 10; za *bolšu cenu*, 40; ako *buš* hodiš i *živelъ*, 147; *obleče* ga v' ednu svitu *belu*, 189 itd. Svi se ti primjeri uklapaju u spomenutu težnju da se uspostavi harmonija elemenata. No u tom istom zborniku možemo pročitati i ovakve primjere: *želiju siditi na pridnih' mesteh*, 5; *ča ne bu vridno*, 3 itd. *Petrisov zbornik* (1468) je u tom pogledu sličniji *Vinodolskom*, pa nalazimo ovakve primjere: i ona *imeše* veliko *vuli*, 34; *vu no vreme*, 77; ne *umel'* znati *kai greh'*, 117 itd.

Takvo variranje, razumije se, još je češće u neliturgijskim tekstovima. Podudarnost je, dakako, u pojavama, mada bismo mogli navesti i iste imenice kao potvrdu:

1. a) ... i hote stati *sinove* nega kako mladice maslini, 80
- b) ... i tvoji *sini* ne te (!) te zneti vanъ, 12

(Iz *Kolunićeva* zbornika)

2. a) ... ê samъ hlibъ živъ ki samъ prišaъ s *nebese*, 81
- b) ... da pride na me edanъ velikъ gromъ z' *neba*, 113

(Iz *Kolunićeva* zbornika)

Zanimljivo je uočiti i supostojanje primjera kao što su *i vzety sina moego 83 b*, *poimi s(i)na tvoego 154 a*, *isaka s(i)na svoego položi 154 b* s primjerima *vazmi s(i)nъ tvoi 90 b*, *i poêt s(i)nъ svoi i ide, 90 b*. To je supostojanje elemenata iz dvaju sustava od kojih jedan ima, a drugi nema kategoriju živo/neživo. (Usp. i primjer: *ne prostri ruki tvoee na otročićъ 154 b.*)

Autori neliturgijskih tekstova takve mogućnosti koriste također u stilističke svrhe:

- ... ali e človikъ dobarъ ali e zalъ, ili čini dobro ili zlo na vomъ *svitu*, ili ako e človikъ dobarъ a ima zlo na semъ *sviti*, dostoina e ričъ, da on bude imilъ dobro na drugomъ *svitu*; ako e človikъ bilъ zalъ na semъ *sviti* i dobro estъ imilъ, dostoino e da bude zlo imilъ na nomъ *svitu*... (*Kolunićev zbornik*, 109)

Naizmjeničnom upotrebom dvaju lokativnih oblika (*svitu*, *sviti*) autor razbija monotoniju pripovijedanja. Pri tom se služi i drugim elementima, pa tako uz oblik *svitu* nalazimo *vomъ/nomъ*, a uz oblik *sviti* – *semъ*. To nije potvrda samo za još jedno variranje (zamjeničko), nego i nov dokaz za našu ranije izrečenu tvrdnju o čestom uspostavljanju harmonije jezičnih elemenata.

U *Prvotisku* postoji, međutim, i drugi tip variranja u kome se dvije imenice iste deklinacije u istom padežu ponašaju dosljedno različito. U prvoj našoj tiskanoj knjizi tako nalazimo npr. uvijek genitivni oblik *sina*, ali isto tako dosljedno – *domu*. To nije jedini primjer; i u drugim padežima dolaze mladi i stariji oblici:

1. a) ... i êъ ot lova *s(i)na* tvoego, 66 a
- b) ... i očiju svoeju ne vzdignete ka idolomъ *domu* iz(drai)l(e)va, 50 b
2. a) Pom(i)l(ui) (m)e g(ospod)i *s(i)nu* david(o)въ, 51 a
- b) Slišite ubo *dome* iz(drai)l(e)въ, 52 a

U vokativu se javlja i oblik *sine* (usp. *sinè* člski mniši li... 157b), ali čestotnost toga oblika znatno je manja od oblika *sinu*.

3. a) G(ospod)i otrokъ moi ležiti v *domu* moemъ oslablenъ, 40 a
 b) ... o tebe i o muži tvoemъ i o *s(i)ně* tvoemъ, 90 a
4. a) Těh bo radi prihoditi gněvъ b(o)ži na *s(i)ni* protivnie, 68 a
 b) ... i prinesite mi na nemъ olovaktu i mirotvornaē vaša ovce vaše i *volove...*, 73 a
5. a) ... spasenie misli i *tělu*, 64 b
 b) I vĕrovaše knigamъ i *slovesi* ēže reče isusъ, 84 b.
 (Usp. *tělu* 89 a, 108 a i *slovesi* 96 b, 59 a, 81 b)
6. a) I *tělomъ* tebē rabotali bihomъ i misliju, 83 b
 b) *Slovesemъ* gospodъnimъ nebesa utvrdiše se, 87 b

Primjeri su iz različitih deklinacija i mislim da dobro ilustriraju proširenost pojave. Treba odmah naglasiti da je u *Prvotisku* drugi tip variranja, dakle onaj u kome se dvije imenice iste deklinacije upotrebljavaju u istom padežu dosljedno različito, znatno češći od onoga prvoga, u kome se u istom padežu iste imenice javljaju različiti oblici. Onaj komu je materijal nepoznat mogao bi pomisliti da je samo taj prvi slučaj potvrda za variranje, dok se u drugom (dakle onom češćem) radi naprosto o tome da se neka imenica ne sklanja više po deklinaciji po kojoj se nekada sklanjala, a druga je ostala u njoj, pa se o variranju ne može govoriti. Međutim, uzimao sam za primjer one imenice koje u većini padeža poštuju pripadnost nekoj deklinaciji, a samo u pojedinom padežu dosljedno odstupaju od nje. Taj je slučaj češći i on osobito prevladava što se odmičemo od početka naše prve tiskane knjige.

U neliturgijskim pak tekstovima znatno je češći prvi slučaj, tj. pojava da se ista imenica javlja u istom padežu u različitim oblicima. Jasno je zašto je tako. Jezik u liturgijskim tekstovima, pa tako i u *Prvotisku*, uredniji je, norma je očitija i potrebno je samo da kod prepoznavanja te norme svoja iznevjerena očekivanja ne smatramo narušavanjem norme. Naime, polagano rušeći jedan red (staroslavensku normu), hrvatski glagoljaši uspostavljali su novi, a nisu ostavili nered. Jedan sitan podatak dobro će to, nadam se, ilustrirati. Autori našega *Prvotiska* pišu ovako:

- a) ... na o vsakom *slově* isъhodecemъ iz ustъ b(o)žihъ, 44 b/45 a
 b) ... zaščit(i)m se v *těle*, 56 a

Poznato je da su imenice *slovo* i *tělo* pripadale suglasničkim s-osnovama. Njihovi lokativni oblici, kad bi bili napravljeni u skladu s normom općeslavenskoga književnog jezika, glasili bi *slovese*, *tělese*. Ti su se oblici glagoljašima vjerojatno či-

nili suviše arhaičnima i oni traže oblik koji će biti drugačiji i od nesumnjivo poznatog im staroslavenskog kanona, ali i od govorne prakse. Uzimaju iz glavne deklinacije gram. morfem *-ě*, pa tako dobivaju spomenute oblike i dosljedno ih upotrebljavaju kroz cijelu knjigu. Slično će autori *Vinodolskoga zbornika* dosljedno upotrebljavati *v n(e)bě* (npr. 33c-2x), a i inače u cijelom glagoljaškom književnom korpusu, liturgijskom i neliturgijskom, taj će nastavak biti izvanredno čest i nerijetko će ga imati imenice koje ga nisu imale ni u staroslavenskom ni u čakavštini. On je, možemo reći, norma za jezik hrvatske književnosti 15. stoljeća, ako i nije za hrvatski književni jezik istoga razdoblja!

Prepoznavanje istih postupaka u liturgijskom i neliturgijskom dijelu hrvatsko-glagoljskoga korpusa možemo nastaviti i na sintaktičkoj razini. Za oprimjeravanje poslužiti će nam *Prvotisak* i *Petrisov zbornik* – »najopsežniji i književnopovijesno i jezično svakako najugledniji kodeks hrvatskog srednjovjekovlja«. ¹¹

*Prvotisak (1483)**Petrisov zbornik (1468)*

1. ... iže postavlenъ estъ ot b(og)a
sudiě živimъ i mrtvimъ, 169b

1. I vsi hotěhu da bi bil' sveti Eronimъ
para učiněnъ, 210

(Nominativ umjesto akuzativa
s prijedlogom ili instrumentala)

2. ... i rastrgnite sr(дъ)ca v(a)ša a ne
rizъ vašihъ, 37 b

2. ... zato ne mogu trpeti *lepoti*
tvoee, 241

(Genitiv s negacijom)

3. ... pomoli se ne *biti dažbju* na zem-
lju, 183 a

3. ... bole e človeku *slepu biti*, 221

(Dativ s infinitivom)

¹¹ E. Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb 1983, 431. Autor se u raspravi »Iz radova na istraživanju stiletike i sintakse proze 15. stoljeća« (395-439) žali »na trajno aktualan nedostatak radova posvećenih specijalno problemima dijakronijskog studija sintakse naših srednjovjekovnih spisa« i podastire niz primjera za sintaktičku funkcionalnost padeža imenica u jeziku *Petrisova zbornika*. Sve primjere iz *Petrisova zbornika* citirane u ovoj raspravi preuzeo sam iz spomenute Hercigonjine rasprave.

Posebno je zanimljiv odnos među spomenutim tekstovima u upotrebi dativa apsolutnog. Zanimljiv je stoga što odlično ilustrira tvrdnju o zajedničkim elementima koji se upotrebljavaju različitom čestotom u liturgijskom i neliturgijskom dijelu korpusa. Polazeći od Hammove tvrdnje da je za pravi dativ apsolutni bitno »... da je subjekt participijalne konstrukcije jedan, a subjekt ostalog dijela rečenice drugi«,¹² E. Hercigonja utvrđuje da ta »tipično staroslavenska participijalna konstrukcija... mijenja svoj karakter i gubi neke svoje bitne odlike, prelazeći u nešto što bi se moglo nazvati pseudoapsolutnim dativom.«¹³ Hercigonja naime pokazuje da »u glagoljaškim tekstovima prevladavaju iznimke s istim subjektima ili *defektom* u padežu participa«. ¹⁴ I za pravi dativ apsolutni i za pseudoapsolutni Hercigonja navodi puno primjera iz *Petrisova zbornika*. Dodat ćemo nešto primjera iz *Prvotiska* uz napomenu da i jedan i drugi oblik dativa apsolutnoga nalazimo i u našoj prvoj tiskanoj knjizi, samo je u njoj češće ono što je u *Petrisovu zborniku* rjeđe, naime – pravi dativ apsolutni.

a) *pravi dativ apsolutni*

1. Vzležećimь edinomu na desete uč(e)n(i)k(o)мь êvi se imь i(su)sь, 185a
2. I toliku množastvu suću ne protrže se mrêža, 173a
3. Jutru že bivšu sta isusь pri krai mora, 172b

b) *pseudoapsolutni dativ*

1. Všadšu že p(a)vlu v sanmišće s drъznoveniемь g(lago)laše po tri mes(e)ci stezae se i prepirae, 188b
2. Idućima že ima po puti pridosta na reku eteru, 174a

Spoznaje do kojih dolazimo ovakvom jezičnom analizom daju, po naravi stvari, razmrvljenu sliku. Pokušat ćemo stoga za kraj, analizom paralelnih mjesta u *Prvotisku Misala* i *Kolunićevu zborniku*, zaokružiti naše spoznaje.

¹² J. Hamm, *Gramatika staroslavenskog jezika*, 186.

¹³ Isto kao 11, 436.

¹⁴ Isto kao 11, 436.

Luka 16, 19-31.

A

Človekь eterь bê bogaty i oblačaše se v pur'puru i va usony i veselaše se na vsaki danь svêtlê nišci že bê eterь ime-nemь lazary iže ležaše pri vratahь ego gnoeňь želêe nasititi se ot(ь) mrvicь padajućihь otъ tr'pezi bogatago i nik-tože ne daêše emu na i psi prihod(e)će oblizovahu gnoi ego bisi že umrêti niš(e)mu i neseny b(i)si anj(e)li na l(o)no avraamle umri že i bogati i pogrebenь b(i)si v adê i vzd'vig' oči svoi v mukahь vidê avraama izd(a)leka i lazara na loni ego i si vzapi reki o(t)će avraame pom(i)l(ui) (m)e i poš-li lazara da omočitъ konacь prsta va vodu i ustuditъ êzikъ moi êk(o) straju zêlo v plamenê semь i r(e)će emu avraamь pomeni čedo êk(o) vsa blagaê priêtъ v životê tvoemь a lazary takoe zala i nine utêšaetъ se ti že straeši i nada vsemi simi meju nami i vami propastъ veliê utv'r'žena e(s)t(ь) da hoteće ot(ь) tudu simo prêiti ne moguť ni ot(ь) sudu tamo prêhodetъ i r(e)će m(o)lju te ubo o(t)će da poš'leši v domь oca moego imam' bo .d. braty da zasvedêt(e)lstvuety imь da i oni ne pridut na mêsto sie muč'noe i r(e)će emu avraamь imuty tamo moiseê i pror(o)ki da poslušajuty ihь on' že r(e)će ni o(t)će avraame na ašce kto ot(ь) mr'tvihь vskrsnet' i idetъ k nimь pokajuty se r(e)će že emu avraamь

B

Bihota 2 človika, edanь bogaty a drugi ubogь, ki bogatacь ta živeše vele obil'no i slav'no i oblačaše se v svite od' pur'puri i ot' sukna zlata i srebrna. A ta ubogi zoviše se Lazary, ki ne mo-gaše hoditi i prositi, i biše vasy gubavy i g'noeňь, i staše vasy danь pred vrati to-ga bogat'ca i želiše nasititi se od' mr'-vicь, ke padahu ot' stola toga bogat'ca, i nigdare ne tiše smilovati na nъ tere negovi psi prihoêhu i lizahu gnoi ne-govь i rane nega. I pride da umiri ta ubogi i ponesena bi duša negova anjeli božimi na krilo Avraamle. Paki um'ri ta bogatacь vz'dvig'nu oči s'voi i vidi Lazara na krili Avraamli, i ta poče va-piti govoreći: ot'će Avraame, pomilui me, molim' te, pošli Lazara, da mi pos-tavi ed'nu kaplju vode va usta moê na êzikъ moi, začъ vasy izgaramь va og'ni ovomь. Tada ot'govori Avraamь i reče: znai da meju tobu i meju manu estъ velika propastъ, i spomeni se sada, da si ti priimalь v životi t'voemь mnoga dobra, a Lazary takoe zalaê, i za to onь sada estъ utišenь, a ti mučiši se. I reče onь bogatacь: da molim' te učini mi ed'nu milostъ, pošli Lazara na ovy svitъ ere tamo imamь 5 braty, da imь onь prodikue, da oni ne pridu na vó mêsto muč'noe. I reče Avraamь: oni imaju tamo proroke i pripovidav'ce, da nihь poslušajuty. I reče bogatacь:

ašće moisêê i pror(o)ki ne poslušajutъ ni ašće kto ot(ъ) mr'tvihъ vskr'snetъ ne imutъ emu vêri.

(*Prvotisak Misala*, 61 b-62 a)

ne tako otyče, ote veče verovati Lazaru, ako stane ot' mrt'vihъ. I reče Avraamъ: ako oni ne ote vêrovati onimъ živimъ, a tada i mane ote verovati mrtvimъ. I govorim ti, da ti va veki očešъ stati va tihъ mukahъ, a Lazarъ v životi večnomъ v veki.

(*Kolunićev zbornik*, 14-15)

Tekstove u *Prvotisku* (1483) i *Kolunićevu zborniku* (1486) dijele samo 3 godine (1483-1486); tu činjenicu ne valja precijeniti jer tekstovi su bili ovisni o predloščima koji međusobno nisu morali biti vremenski tako bliski. Oba su teksta priređivana za čitateljstvo 15. stoljeća i stoga je zanimljivo vidjeti kakva je razlika među njima. (To čitateljstvo je, kako nam sami zbornici izričito kažu, podijeljeno na »priproste« i »kavčenake«.) Odmah se uočava da je tekst u *Kolunićevu zborniku* nešto duži, mada je količina prenijetog sadržaja - jednaka. Iako mu je prepričavanje Evanđelja samo prvi dio u inače trodijelnoj shemi njegovih propovijedi,¹⁵ iako će, dakle, imati mogućnosti da u druga dva dijela tumači Evanđelje, on želi da i samo prepričavanje bude jasno. Stoga ubacuje neke kratke dijelove kojih u samom tekstu Evanđelja nema. Već se početak razlikuje: u *Prvotisku*, kao i inače u evandeoskim tekstovima, počinje se imenicom i informacijom o bogatašu, a autor *Kolunićeva zbornika* počinje glagolom i opozicijom bogataš - siromah. »Bihota 2 človika, edanъ bogatъ a drugi ubogъ ...«, dio je koji je autor dodao, to je početak koji podsjeća na narodnu pripovijetku. On piše, dakle, u skladu s vlastitim stavom da su mu knjige »učinene veče skozi priprošćih nego za kavčenake ki imaju knjige gdi se mogu učiti«. Za priproste je uvijek pogodniji opširniji način iskazivanja sadržaja pa i dodatna objašnjenja:

PM: Človekъ eterъ bē bogatъ i oblačaše se v purpiru i va usanъ i veselaše se na vsaki danъ svētlê/ nišći že bē eterъ imenemъ lazarъ iže ležaše pri vratehъ ego gnoēnъ želēe nasititi se ot(ъ) mrvicъ padajućihъ oty tr'pezi bogatago...

KZ: *Bihota 2 človika, edanъ bogatъ a drugi ubogъ*, ki bogatacъ ta živeše vele obil'no i slav'no i oblačaše se v svite od' pur'puri i ot' sukna zlata i srebrna. A ta ubogî zoviše se Lazarъ, ki ne mogaše hodati i prositi, i biše vasъ gubavъ i g'noēnъ i štaše vasъ danъ pred' vrati toga bogat'ca i želiše nasititi se od mr'vicъ ke padahu ot' stola toga bogat'ca.

¹⁵ Stj. Damjanović, *Korizmene propovijedi Broza Kolunića*, Croatica 11-12, Zagreb 1978, 33-51.

(Dijelova koje sam istakao, u tekstu Evandjelja uopće nema; njima se želi opširnije predstaviti bogataš i siromah i pojačati različitost njihovih sudbina.)

Takvih proširivanja ima više:

-PM: о(тъ)че аврааме пом(и)л(и) ме и поšli lazara...

-KZ: ot'če Avraame, pomilui me, molim' te pošli...

-PM: ... да омоџитъ копась прста ва воду и устудитъ ѣзыкъ moi...

-KZ: ... da mi postavi ed'nu kaplju vode va usta moê na êзыкъ moi... itd.

U skladu s namjenom teksta autor propovijedi u *Kolunićevu zborniku* mijenja neke riječi (PM: етеръ, нишчь, облизовahu, лono, страеши. KZ: еданъ, ubogъ, lizahu, krilo, мучиши se...). Nema sumnje, izbor je jezičnih izraza u PM arhaičniji (usp. i *vzapi reki* prema *poče vapiti govoreći*, ili *prihodeće oblizovahu* prema *prihoêhu i lizahu*, ili *ne imutъ emu vëri* prema i *mane ote verovati* i sl.). Dojam o različitosti uvjetovan je i time što autori *izabiru* ali i time *kako* izabrano *slažu*.

Jezik, dakle, *Kolunićeva zbornika*, tj. propovijedi u njemu, rezultat je i oslonjenosti na općeslavensku tradiciju i nastojanja da se stabilizira čakavski književni jezik; tako je i s mnogim drugim tekstovima. Dakako, na rezultat je utjecalo i povremeno uključivanje kajkavštine koje je posljedica težnje da se bude prihvaćen na što širem terenu.¹⁶ Miješanje narodnog jezika i općeslavenskoga u neliturgijskim tekstovima zapravo je miješanje književne čakavštine i ćirilometodske jezične tradicije. Književna je čakavština davno prije 15. stoljeća imala i svoj pisani oblik koji je tako vidljiv i u znatnoj mjeri dotjeran u pravnim spisima, u onima dakle koji su zbog posvemašnje usmjerenosti na jasnoću morali oštrije raskinuti s općeslavenskom književnojezičnom tradicijom. Raznovrsni sadržaji i sve brojnije teme u hrvatskoglagoljskim zbornicima upravo su provocirali uključivanje svih jezičnih sustava, uključivnje čas funkcionalnije, čas nespretnije. Interferiranje elemenata različitih jezičnih sustava, doduše genetski srodnih, vrlo je izrazita crta naših tekstova. U nekim slučajevima možemo na svakoj od jezičnih razina odrediti što kome sustavu pripada (općeslavenski književni jezik, čakavština, kajkavština). Kako se radi o genetski srodnim sustavima, jedan broj elemenata zajednički je svim tim sustavima, a neke, možda, tako tretiramo zbog pomanjkanja specijaliziranih istraživanja. Samo je mali broj primjera nastao »križanjem«, tj. samo rijetko se za jedan jezični sadržaj

¹⁶ Usp. o tome: 1) E. Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku 15. i 16. stoljeća (prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskoga književnog jezika)*, *Croatica* 5, Zagreb 1974, 169-245. Proširena verzija te rasprave nalazi se u autorovoj knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb 1983, 303-385; 2) Stj. Damjanović, *Kajkavski elementi u hrvatsko-glagoljskim zbornicima XV stoljeća*, Istra 5-6, Pula 1981, 16-45.

upotrebljava jedan izraz sastavljen od više elemenata koji ne pripadaju istome sustavu. Drukčije rečeno: interferiranje je u hrvatskoglegoljskim tekstovima 15. stoljeća česta pojava ako ga shvaćamo kao supostojanje više jezičnih izraza (iz više jezika) za jedan jezični sadržaj. Ako interferiranje definiramo kao preklapanje dvaju jezičnih izraza na istom sadržaju, tada moramo reći da je ono u hrvatskoglegoljskim tekstovima rjeđa pojava. Proučavanje naših tekstova potvrđuje Whitneyevu misao da dodiranjem jezika A i jezika B ne nastaje novi – AB jezik, nego samo A^b ili B^a. Uistinu, miješanjem općeslavenskoga književnoga jezika s hrvatskim sustavima nije došlo do stvaranja jezika koji bi u podjednakoj mjeri bio sastavljen od elemenata svih tih sustava. Čakavština je sve više postajala jezikom hrvatske knjige, noseći dugo, međutim, u svome sastavu i elemente općeslavenskoga književnog jezika. Prosvjetiteljski stav hrvatskih glagoljaša (»Nam je biti meštrom i učiti i prosvěščati plku tmu«... kaže jedan od pisaca *Petrisova zbornika*) nosit će u sebi klice jednog budućeg vremena. To će vrijeme, zahvaljujući upravo upornom brušenju narodnih idioma unutar glagoljske knjige, imati već u znatnoj mjeri razvijeno sredstvo izražavanja; jezik hrvatskih petrarkističkih i renesansnih pisaca duguje glagoljaškoj tradiciji mnogo.¹⁷ Ta je tradicija početak kontinuiranog razvoja hrvatskoga književnog jezika.

* * * * *

Sažetak

Za hrvatskoglegoljske liturgijske tekstove obično se kaže da su pisani hrvatskim tipom općeslavenskoga književnog (staroslavenskog) jezika. Ta je tvrdnja točna, ali i vrlo općenita, pa nam, među ostalim, ne otkriva pravu narav odnosa između jezika liturgijskih i jezika neliturgijskih hrvatskoglegoljskih tekstova. Autor ovoga rada pokušava pokazati da dojam o značajnoj razlici dolazi od različite čestote upotrebe inače istih jezičnih izraza. Prva hrvatska i južnoslavenska tiskana knjiga – *Misa* iz 1483. godine – odlikuje se, kao i cijeli hrvatskoglegoljski korpus, interferiranjem jezičnih sredstava, tj. u njoj se često za isti jezični sadržaj upotrebljavaju dva ili više jezičnih izraza koji ne pripadaju istom sustavu. Radi se o miješanju ćirilometodske jezične tradicije s elementima čakavštine i, rjeđe, kajkavštine.

¹⁷ J. Vončina, *Jezična starina u hrvatskom petrarkizmu*, Prilozi za VIII međunarodni slavistički kongres, HFD, Zagreb 1978, 141–162.

Summary

THE LANGUAGE OF EDITIO PRINCEPS IN THE CONTEXT
OF THE LITERARY LANGUAGE PRACTICE OF CROATIAN GLAGOLITES

For Croato-Glagolitic liturgic texts it is usually said that they are written in the Croatian version of the Common Slavic literary language (Old Church Slavonic). This statement is true, but it is very general and it does not reveal the real nature of the relationship of the language of liturgic texts to the language of non-liturgic Croato-Glagolitic texts. The autor attempts to prove that the impression of the difference between them being considerable is due to a different usage frequency of the same language elements. The first Croatian and South Slavic printed book *Missal* of 1483 is characterised by the interference of language elements, i.e. for the same content two or more different expressions which do not belong to the same language system frequently used. This is characteristic of the whole Croato-Glagolitic corpus. Cyrillo-Methodian language tradition intermixes with Čakavian and, less frequently, Kajkavian features.

Резюме

ЯЗЫК ПЕРВОПЕЧАТНОЙ КНИГИ В КОНТЕКСТЕ
ЛИТЕРАТУРНО-ЯЗЫКОВОЙ ПРАКТИКИ ХОРВАТСКИХ ГЛАГОЛИТОВ

Про хорватские глаголические литургийные тексты обычно говорят, что они написаны на хорватском варианте общеславянского литературного (старославянского) языка. Это утверждение является точным, но и очень обобщённым, и поэтому оно не открывает нам, между прочим, настоящую природу отношений между языком литургийных и языком нелитургийных хорватских глаголических текстов. Автор настоящей работы старается показать, что впечатление, говорящее о значительной разнице, происходит от неодинаковой частоты употребления в общем одинаковых выражений. Первая хорватская и южнославянская печатная книга - *Misal* - из 1483-го года - отличается, как и весь хорватский глаголический корпус, интерференцией языковых средств, т. е. в ней часто для одного и того же языкового содержания используются два или больше языковых средств, не принадлежащих к одной системе. Речь идёт о смешении кирилломефодиевской языковой традиции с элементами чакавского и, реже, кайкавского диалектов.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 20. travnja 1984.

Autor: *Stjepan Damjanović*

Filozofski fakultet, Zagreb